

Аркушеві видання періоду визвольних змагань 1917—1919 років у фонді Книжкової палати України

Одним із найцікавіших видів друкованої продукції, з точки зору історичних досліджень, є аркушеві видання. Цінність цих видань полягає в тому, що в архівах і бібліотечних установах України їх збереглося дуже мало. Головна причина цього — недооцінювання даного виду друкованої продукції. На аркушеві видання бібліографи звернули увагу досить пізно. Державний архів друку Книжкової палати має найбільший в Україні фонд текстових аркушевих видань.

Коли йдеться про минуле, спостерігається великий суспільний інтерес щодо встановлення істини у будь-яких публікаціях та твердженнях, а його можуть задовольнити науковці-історики, які досконало вивчили архівні матеріали. Відновлення істини означає спростування міфів і висвітлення справжніх подій шляхом вивчення раніше невідомих архівних документів і матеріалів, а також задокументованих свідчень очевидців. Книжкова палата України зберегла правдиві малодосліджені першоджерела, які надають можливість поглибити знання в різних сферах діяльності та дають підстави об'єктивно, повно, аргументовано відповісти на запитання, які постають перед нашим суспільством.

Політичні події 1917—1919 років, коли влада на місцях часто переходила з рук у руки, і кожен, хто її захопив, називав себе визволителем, історики називають визвольними змаганнями. Слід нагадати, що майже всі дії визвольних змагань були фізично знищені, їхні праці — забороненими і довгий час недоступними для широкого кола науковців. Деякі друковані джерела містять поверхній переказ баченого. Багато подій або відображено неповно, або свідомо сфальсифіковано. Намагання виправдати політику, прикрасити дійсність, підштовхувало авторів до свідомого перекручування подій, що свідчить про належність їх до різних політичних партій.

Аркушеві видання, писані по слідах гарячих подій, відображають тогочасний дух і народні настрої. Не весь матеріал має рівноцінне значення. У різні часи ці, висвітлені в документах, події та факти тлумачилися по-різному. Саме зараз науковці можуть з ними ознайомитися та висловити свою думку.

Державний архів друку Книжкової палати України зберігає аркушеві видання з 1917 року. 1917—1918 роки представлені, в основному, театральними афішами і невеликою частиною листівок.

Набагато цікавішими в історичному і пізнавальному сенсі є документи 1919 року. Це, насамперед, листівки, відозви, звернення та гасла Української Народної Республіки (УНР) у часи Директорії. Унікальні та рідкісні видання за підписами В. Винниченка, С. Петлюри, Ф. Швеця, П. Андрієвського і А. Макаренка відновлюють події буремного 1919 року. Дане зібрання нараховує понад 100 видань УНР. Більшість оригіналів зберігаються, мабуть, в одному примірнику в Україні.

Дуже цікаві за своїм змістом листівки, зокрема:

— "Універсал Директорії Української Народної Республіки до трудового селянства". — Київ, 10.01.19 р. (знімок 1);

— Відозва Конгресу Трудового Народу України — Видання Центрального Інформаційного Бюро при Директорії УНР (знімок 2);

— Закон ухвалений Конгресом Трудового народу України на засіданні 28 січня 1919 року "Про форму влади на Україні" — Вид. Центр. Інф. Бюро при Директорії УНР (знімок 3).

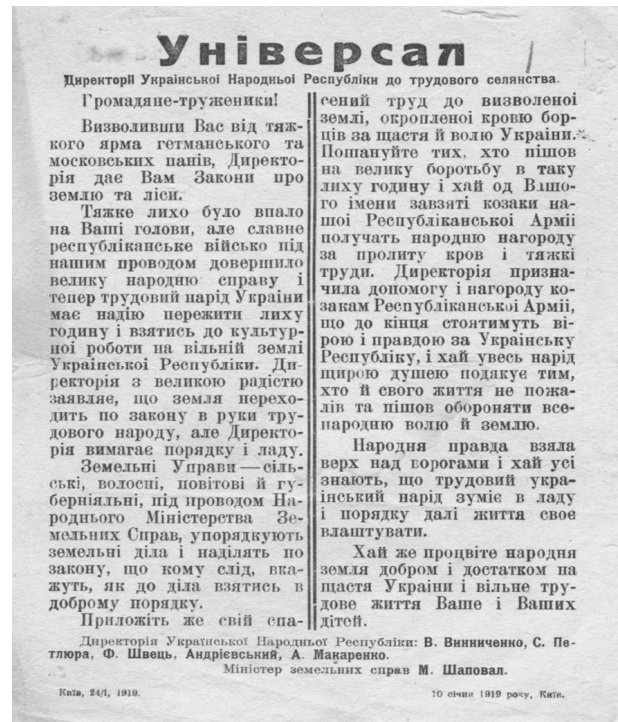

Фото 1

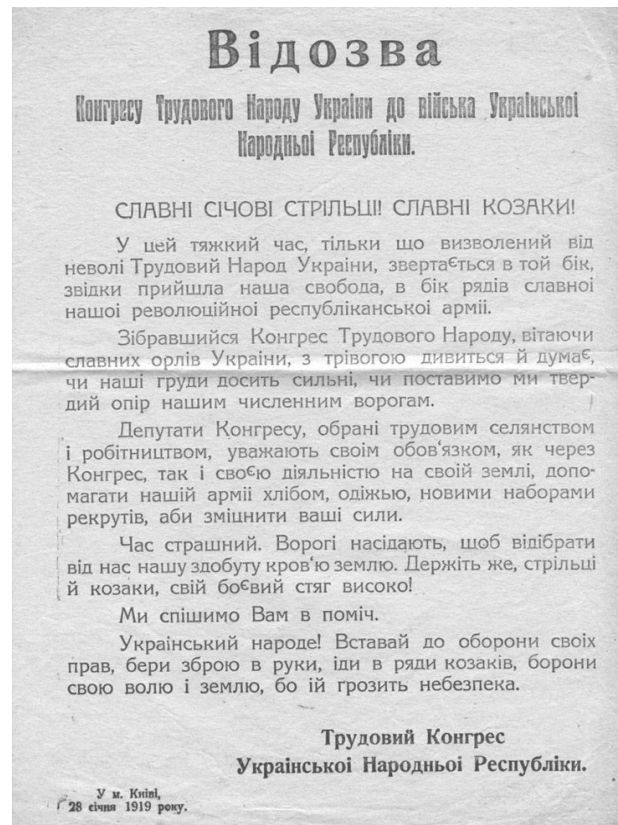

Фото 2

З перших днів існування Директорія заявила про миролюбний характер своєї зовнішньої політики Української Народної Республіки, що підкреслив і Універсал від 28 січня

1919 року: "Конгрес Трудового Народу України заявляє перед усім світом, що Український Народ бажає миру з усіма народами і не має думки забирати під свою владу чужі землі, але не допустить ніяких замахів від якої б не було держави на цілість, самостійність і незалежність України".

Трудовий конгрес підвів під розвиток зовнішньополітичних взаємин УНР відповідну законодавчу базу, вніс до п. 7 "Закону про форму влади на Україні" положення про те, що "український народ хоче бути нейтральним і у дружніх стосунках з усіма іншими народами" (знімок 3), всебічно розвивати такі стосунки на практиці.

Фото 3

Таким чином, було закладено політико-правову основу для формування самостійного, позбавленого блокової залежності міжна-родного курсу України [24].

Матеріали, зібрані в архіві друку Книжкової палати України, висвітлюють процеси боротьби за українську державність або, за сучасною термінологією, визвольної змагання 1917—1919 років. Історія української визвольної боротьби, особливо в окремі її моменти, маловідома нашому народові.

З перших своїх кроків боротьба класів підняла національне питання, яким захопила широкі верстви населення. Націоналізм в українській політичній термінології — це поняття, що охоплює патріотизм, активну національну свідомість, боротьбу за самостійну державу, тобто духовне відродження українців як нації [12]. Це підтверджує і звернення Інформаційного бюро армії Української Народньої Республіки до російської, єврейської, польської демократії на Україні: "...Объ узкой национальной политике не может быть и речи. На Украине все нации равны. На ряду сь государственнымъ украинскимъ языкомъ должны пользоваться полными правами языки всех народовъ Украины..." [13].

Українська революція проходила під гаслами національної культури, національної автономії, навіть національної незалежності. Невелика частина інтелігенції домогалася повної незалежності України, але її вплив на перебіг подій не був вирішальним.

"Крім того в Україні діяли кадетська, меншовицька, більшовицька, польські та єврейські партії, кожна з яких мала вплив на певну частину українського суспільства. Сам факт наявності кількох партій був позитивним, та водночас цей фактор ускладнив досягнення компромісів під час розв'язання важливих проблем державного будівництва... (знімок 4).

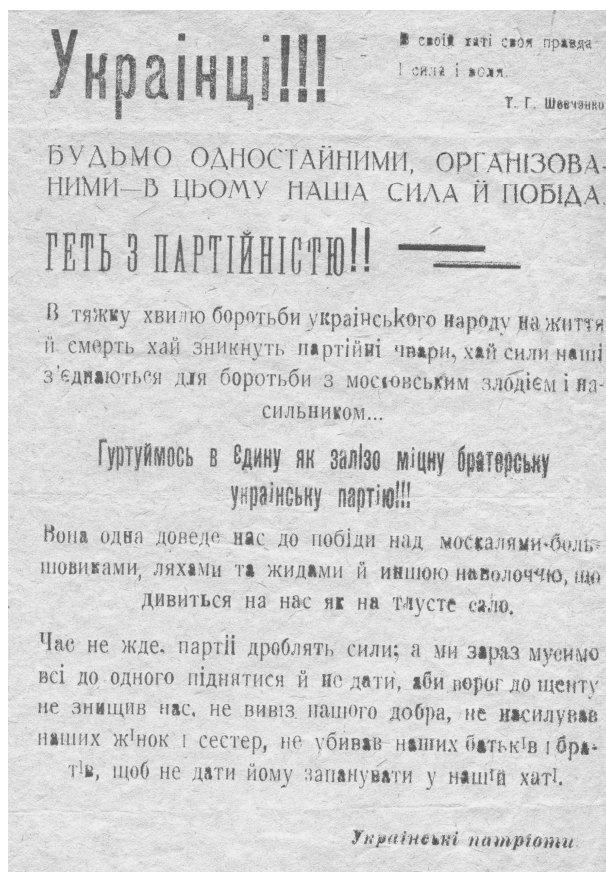

Фото 4

З'ясувалося, що вести політичні баталії на теоретично-пропагандистському рівні значно легше, ніж вирішувати на практиці питання, пов'язані з державотворчим процесом. Це проявилось в діяльності Української Центральної Ради, яка так і не змогла впоратися із нагальними питаннями державного будівництва. Директорія ж більшу увагу змушена була зосередити на військовому будівництві, як того вимагали зовнішньополітичні обставини" [21].

27 вересня 1919 року був виданий Наказ Головної Команди Війська УНР про мобілізацію (знімок 5).

"Військо уявляє собою величезну силу. Тому той, хто вважає, що армію можна дуже легко змусити служити сьогодні одному, а завтра другому — дуже помиляється. Військо є носієм і оборонцем певної ідеї, за яку віддає життя своє. Основою кожної військової ідеології мусить бути певна традиція, а традиції раптово не творяться. Силою традицій теж не можна створити. Оформлювати традиції, особливо традиції національно-державного характеру, можуть лише люди з широким національно-політичним світоглядом" [11].

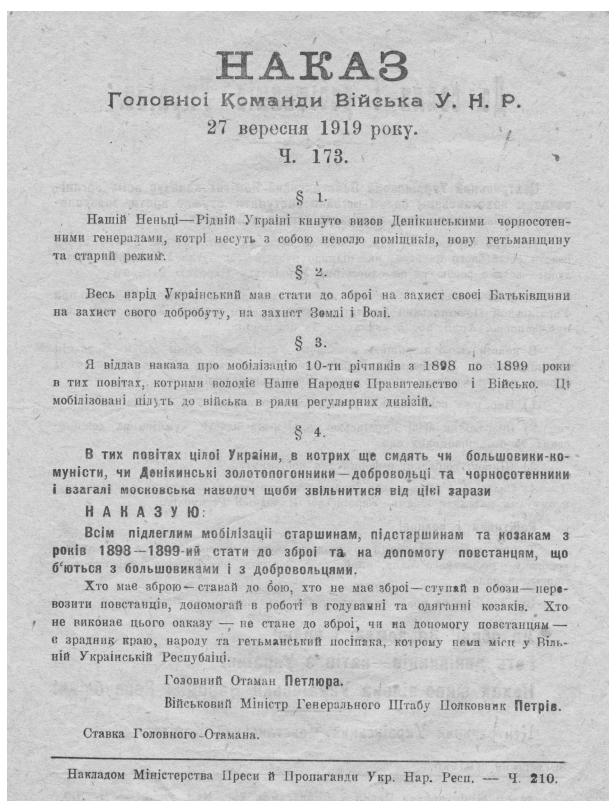

Фото 5

Кожні визвольні змагання, відповідно до нових умов, у тій чи іншій формі, відтворюють історичну традицію народу. Це — соціологічний закон, виправданий наочно за багато років. Наприклад, "Великоросія, у свій час, відтворила віковичне самовластво, а Україна — демократичну козацьку традицію XVII-го століття" [11].

Селяни становили основну частину населення України. Активності представники села в політичних питаннях не виявляли, якщо вони не торкалися землі.

М. Подолян у своїй праці "Революція перемогла" писав: "Голодний, експлуатований трудовий люд давня мріяв про вільну працю на своїй землі. І в перший же день Радянський уряд оголосив Декрет про землю. Поміщицька власність на землю скасовувалась негайно без будь-якого викупу" [19].

Граючи на національних почуттях, на бажанні мати свій шмат землі, С. Петлюра звернувся до населення України: "Не більшовики вам дадуть землю, а те справжнє соціалістичне Правителство, яке 9-го квітня цього року утворилося в В[к]раїні, яке слідом іде за своїм¹ військом і вже нарізує селянам землю" [23].

Миттєво відреагував на звернення Петлюри Наказний Отаман Осецький, звернувшись до громадянства з оповіщенням (знімок 6).

Боротьба провадилася у надзвичайно важких умовах: без належної зброї та постачання. Але цій боротьбі не бракувало мети, чого заперечувати не можна.

Це була доба господарської руїни і великої загальної анархії. Вона починалася під знаком великої розбіжності у стратегії українських політичних сил. І кожна з них залучала селянство до армії силовими методами: "...Хто не запишеться до Українського Республіканського війська, або не допомагатиме йому в місцевому отряді², той землі не получит. Ні один чоловік, здатний до зброї, не повинен сидіти в дома" [9].

"Протягом 1917—1919 рр. українське село гостро відчувало на собі спустошливі наслідки майже безперервних бойових дій, боротьби за владу, в яких селяни розглядалися лише як "союзники", "соціальна база", на яку спиралися різні політичні сили" [21].

¹ Так в оригіналі.

² Тут і далі в цитатах збережено тогочасний правопис.

Фото 6

"Покірність і смиренність має здатність переходити в жорстокість і розлютованість" [4].

Суміш історичних, соціальних, економічних та політичних причин послужила чинником спалахів ворожнечі на території України. Саме у цей час Народний Комісар по Військовим справам України звернувся до козаків та старшин військ Директорії: "...Єдиною захисницею Українського селянства являється Червона армія, збудована Радянською владою. А ви своїми акціями перешкоджаєте їй перемогти Денікіна і оборонити волю України і землю для селян. Це — божевілля. Кідайте зброю, переходьте до Червоної Армії і будем разом бити загального ворога" [5].

Свою позицію Українське Народне Республіканське Військо чітко визначило у листівці "До населення" (знімок 7).

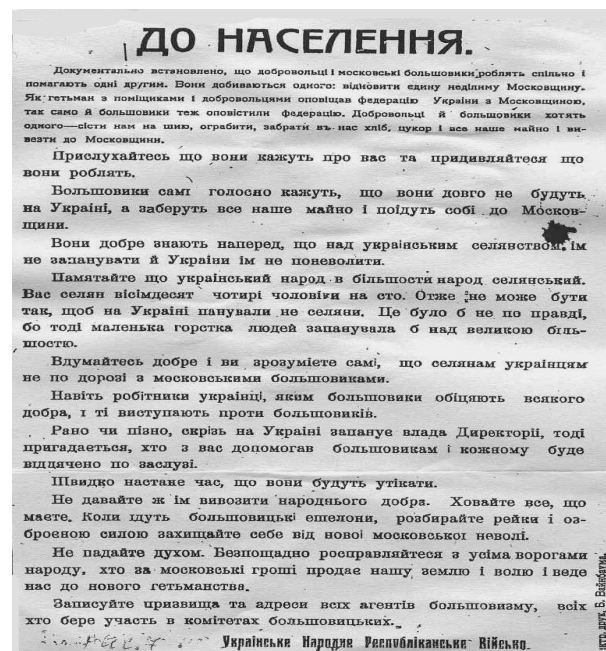

Фото 7

Протилежні погляди учасників подій знайшли відображення у зверненні Сірої дивізії³ від 12 Травня року 1919 (знімок 8).

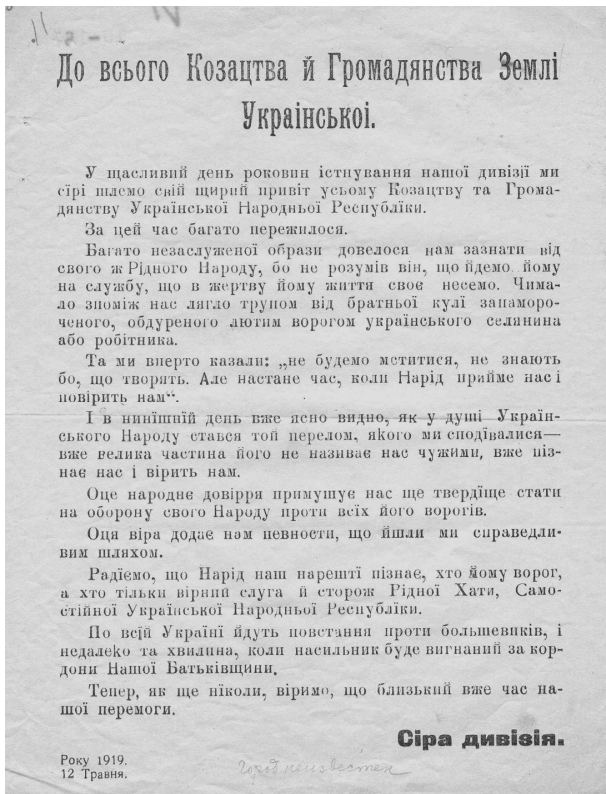

Фото 8

Після заклику (знімок 7): "Безпощадно розправляйтеся з усіма ворогами народу, хто за московські гроші продає нашу землю і волю і веде нас до нового гетьманства", — почалася розправа над тими, хто виявляв прихильність до більшовиків.

Усвідомивши небезпеку становища, Міністерство Преси та Інформації Української Народної Республіки у червні 1919 року випустило для розповсюдження серед населення чергову листівку, в якій заперечувало причетність Українського Народного Республіканського Війська до винищення населення, котре підтримувало більшовиків (знімок 9).

О. Реєнт зазначає у книзі "Більшовизм і українська революція 1917—1920 рр.: спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів" [19]: "Наша історія не вмирає із минулими поколіннями, а повсякденно воскресає у нас, у наших діяннях. Наше майбутнє залежить від нашого ж минулого. Скільки разів ми вже були свідками того, як, прориваючись у незвідане майбутнє, ми опиняємось в позавчорашньому дні і змушені все розпочинати заново".

Так, та доба не відійшла у минуле, вона й для нас — сучасність, і довго ще залишиться такою. "Скільки потрібно часу для української революції, — не знаємо, але знаємо, що її цикл ще не довершений. Лише тоді, коли довершений буде український революційний цикл, коли революційна

³ Сіра дивізія — на початку січня 1919 року базувалася на Лівобережній Україні. Складалася вона з 1, 2, 3, і 4-го Стрілецького та Гарматного полків й Технічної сотні. Всього: 5 500 багнетів, 8 гармат. Після відходу на Правобережжя 15 січня 1919 року склад Сірої дивізії зменшився на половину. 16 травня 1919 року 1 і 2 частини Сірих та Волинська дивізії завдяки "антантській допомозі" були розгромлені. Категорична заборона від генерала Осецького, командуючого Холмським фронтом, до складу якого входили ці дивізії, вийти з більшовицько-польської пастки призвела до того, що не дуже велика українська армія зменшилась на три дивізії. Пізніше 4-та Холмська дивізія була переіменована в 4-ту дивізію Сірохупанників [6].

доба пластичною картиною ляже до нашої історії, — тоді тільки буде дано достойну та правдиву характеристику" [11] нашій державі, боротьбі за незалежність, характеристику вчинкам, діям з боку української нації.

Фото 9

Значна кількість видань із зібрання УНР, що зберігаються в Державному архіві друку Книжкової палати України, становлять накази, постанови, підписані Головним Отаманом Симоном Петлюрою. Яким чином ця людина отримала змогу впливати на хід багатьох історичних подій?

У травні 1917 року Центральною Радою був скликаний Перший Військовий з'їзд українців. Під час з'їзду виникли труднощі в питанні з формування уряду. Через нестачу людей на посту Генерального Секретаря у військових справах опинився депутат від військової частини російської армії, у складі якої були українці, Симон Петлюра, який під час реакції самодержавства у дореволюційні роки відмовлявся співробітничати з соціал-демократами, а під час з'їзду заявив про своє бажання повернутися до лав цієї партії.

"Симон Петлюра дістав цей пост завдяки нашій тодішній національній бідності. Центральна Рада не могла сформувати уряд просто через відсутність відповідних людей і, то... смішно сказати, через відсутність дорослих людей. Найчисленніша на той момент українська партія (партія соціал-революціонерів) не могла виставити кандидатів у міністри старших віком за 25 років. За рекомендацією В. Винниченка кандидатура С. Петлюри була висунута на не зайнятий пост Генерального Секретаря у військових справах" [11].

З тої ж самої причини представники єврейських партій одержали 30 місць у Центральній Раді (майже 20%) і 5 місць у Малій Раді. Слід зауважити, що жоден єврейський делегат у січні 1918 року не голосував за незалежність Української Республіки. Владі було важко впроваджувати свої закони через взаємне протистояння нерегулярних частин, через постійну агітацію більшовицьких груп. При такій ситуації відбувалися найбільші погроми, які траплялися не лише на території, яку займало військо УНР.

Між українцями і євреями⁴ бракувало взаєморозуміння. Більшість євреїв проживало у містах. Л. Блюменталь писав у березні 1917 року: "Відмовляючись од своєї рідної мови — ідіш, вона [жидівська⁵ буржуазія] прийняла не мову народу, а мову панівної культури" [15]. "Більшість з них непогано орієнтувалися в політичній ситуації, відстоюючи гасла "богообраності", "виключності" єврейського народу, єврейської культурної автономії, майже без вагань визнавали будь-яку владу..." [16]. Швидка зміна політичної орієнтації в євреїв викликала незадоволення у більшості українського населення, чим скористалися різні політичні сили в Україні.

Єврейські погроми за добу Директорії набули нечуваного розмаху. Відбувалися вони переважно в тій місцевості, де перебувала Українська народна армія.

"І досі бентежить питання про міру відповідальності Голови Директорії і Головного Отамана за єврейські погроми... Все, що робилося Директорією, урядом У.Н.Р. в цілому для протидії єврейським погромам, включаючи покарання винних за них, беззастережно відноситься до особистої позиції, заслуг С. Петлюри.

Взагалі, коли зустрічаєшся в історичних працях із сумнівними, суперечливими, спірними, малодоказовими положеннями, твердженнями, висновками, оцінками, виникає природне бажання, спираючись на власні переконання, методологічні принципи, додаткове чи ґрунтовніше знання фактів, здатність їх оригінальніше препарувати і т. ін., зав'язати наукову дискусію, в ході якої намагатися щось переглянути, щось спростувати, щось уточнити. Однак, у працях, присвячених С. Петлюрі, іноді зустрічаєшся з такими пажажами, що будь-яке бажання вести науковий діалог зникає відразу, оскільки відчувається полеміка із заангажованими до крайньої межі особами" [17].

Нині навколо особистості Симона Петлюри точиться багато дискусій. Легко критикувати, набагато важче об'єктивно проаналізувати: зрозуміти та пояснити. Документальні джерела того часу, що зберігаються в Державному архіві друку Книжкової палати України, дають підстави об'єктивно оцінити роль цієї особистості в історії України.

Військо Петлюри мало багато членів колишньої "чорної сотні" та інші антисемітські настроєні елементи. Тому для забезпечення спокою єврейському населенню від погромів 18 серпня 1919 року вийшла постанова Ради Народних Міністрів УНР: "І. Звернутись негайно до головного Отамана С. В. Петлюри з пропозицією, щоби ним був виданий наказ, щоби командирів окремих військових частин... винуватих в допущенні погромних ексцесів негайно віддавати під надзвичайний військовий суд".

Починаючи з квітня 1919 року, в армії УНР застосовувалася проти погромників смертна кара. 27 травня 1919 року республіканський уряд створив надзвичайну комісію для розслідування єврейських погромів. Документ був підписаний Головним Отаманом С. Петлюрою і міністром єврейських справ.

Про виконання постанови Ради Народних Міністрів УНР від 18 серпня 1919 року ми можемо дізнатись із збережених аркушевих видань.

"Головний Отаман Петлюра прислав Прем'єр-Міністрові Наказному Отаманові, Військовому Міністрові і Міністрові Єврейських Справ телеграму, в котрій вважає необхідним повідомити, що він і командний склад нашої армії рішуче бореться з погромами єврейського населення і взагалі з якими небудь насиллями..., які би могли внести загрозу співжиття двох народів. Головний Отаман стверджує, що євреї понесли не одну людську жертву на будівництво Української Незалежної Республіки. Головний Отаман знає факти,

коли представників єврейського населення, яке допомогало нашому війську, лояльно підтримувало законну республіканську владу, вороги нашої держави комуністи-більшовики розстрілювали... Головний Отаман з приємністю спостерігав, як козаки нашої армії ставили варту біля крмниць та склепів єврейських, охороняючи їх майно від грабунків" [10].

Одночасно Головний Отаман С. Петлюра звернувся до повстанців: "Славетні Українські Республіканські Війська все глибше вперед посуваються, звільняючи від ворога насильника все більші простори Рідного краю. В цій запеклій, невтомній боротьбі велику допомогу чинить місцеве населення, яке, не чекаючи приходу війська, само повстає майже на всій Україні проти гнобителів більшовиків-комуністів і нищить їх всіма засобами. Але під час самої запеклої боротьби треба всім добре пам'ятати, що ми повстаємо лише проти большевицьких озброєних банд, проти грабінників і насильників, а не проти мирного трудящого населення, до якої би нації воно не належало... З огляду на це всякі погроми, грабунки, насильництва над жидівським населенням — недостойні Українського народу, який бореться за землю і волю, за кращу долю свою... Такі вчинки тільки перешкоджають нашій святій справі, радують наших ворогів та допомагають їм перед світом плямувати нашу святую боротьбу..." [18].

Раду Народних Міністрів УНР підтримав Національно-Просвітний Відділ 3-ї дивізії (знімок 10):

Боротьба Директорії проти погромів та антисемітської агітації приносила результати. 3 літа 1919 року чимало делегацій, що представляли різні єврейські громади та політичні партії, зустрічалися з С. Петлюрою і висловлювали свою солідарність та підтримку.

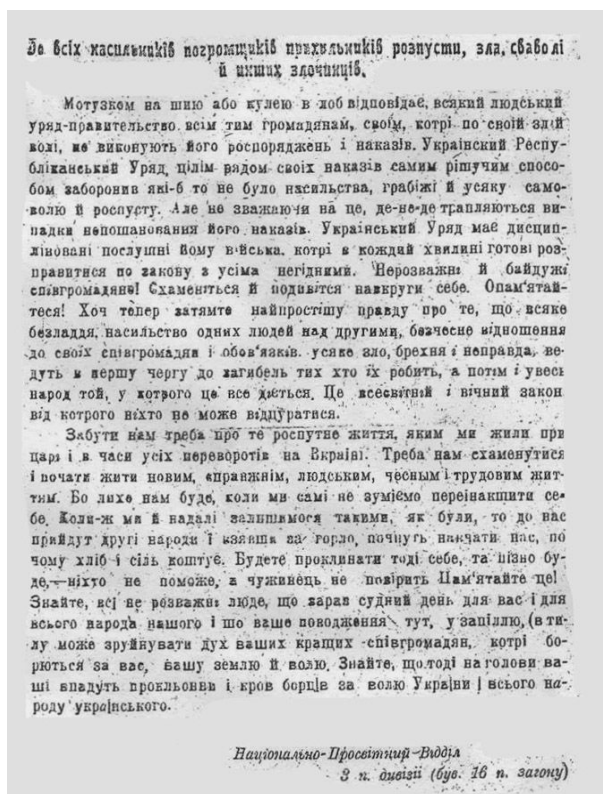

Фото 10

Ім'я С. Петлюри було для одних символом "Боротьби за українську державність", а для інших — символом "Буржуазно-націоналістичної контрреволюції".

Листівка від 13 травня 1919 року, яка збереглася в архіві, свідчить:

"Вже два роки минає, як український народ знесилений довголітньою всесвітньою війною, терпить великі муки від війни міжусобної братевбивчої... Коли на Україні не стало згоди, прийшли немці поневолили Український народ, поса-

⁴ Євреї — загальна назва народностей, які живуть у різних країнах та об'єднані спільністю походження від давньосередньовічного народу, що населяв Палестину до перших століть нашої ери.

⁵ Жиди — колишня назва євреїв, що вживалась раніше в українській та польській мовах.

дили гетьмана і повернули селян в таке рабство, якого не було і при царському режимі. ...з якою радістю весь український народ стрічав республіканське військо Директорії і свого вірного вождя Петлюру!" [6].

Виникає запитання: "А хто ж підписав мирний договір з Німеччиною? Хто дозволив господарювати чужинцям на українській землі і на що сподівався?"

Ось про що ми дізнаємося з видання "Історичні портрети": "9 лютого [1918 року] Німеччина та її союзники підписали з Центральною Радою мирний договір, а 18 лютого розпочався похід по "звільненню" України. Незабаром на Софійській площі у Києві відбувся парад гайдамаків Симона Петлюри. Німецько-австрійська окупація не принесла Головному Отаману очікуваної влади. Після перевороту гетьмана Скоропадського, Петлюра попав в опалу і відійшов від політичної та військової діяльності" [12].

Війська УНР боролися як проти Червоної, так і Білої армій, виступали проти поляків. "...Україна не входила в плани провідних держав світу, які займалися переоблаштуванням повоєнної Європи. На їхній політичній карті їй місця не знаходилося. Про це промовно свідчить позиція керівників Антанти і президента США Вудро Вільсона, які вперто визнавали Наддніпрянську Україну невід'ємною частиною Росії, навіть більшовицької, а решту етнічних українських земель — за Польщею, Чехословаччиною і Румунією. Українські визвольні змагання 1917—1919 років мали колосальне значення для подальшої історії української нації. Вони продемонстрували світові, що є такий великий народ в центрі Європи, як українці, і він твердо і рішуче, вдаючись до крайніх засобів і немислимим жертв, готовий боротись за незалежність і повернення втраченої державності" [14].

"... За час двохлітньої нашої боротьби ми створили українську націю, яка й надалі активно боротиметься за свої права, за право самостійно й ні від кого не залежно господарювати на своїй землі" (Симон Петлюра) [15].

Про боротьбу за встановлення незалежної України свідчать рідкісні листівки УНР, що збереглися в Державному архіві друку:

- "Геть розбійників-більшовиків. Геть панських наймитів, денікінців і гетьманців". — Вересень, 1919 року;
- "Що зробили більшовики?" — Інформаційне Бюро Армії УНР — Київ: 16 січня 1919 року;
- "З ким і за що ми боремося?" — Видання Інформ. Бюро Армії УНР — К.: 24.01.1919 року;
- "Стережись провокації" — Інформаційне Бюро Армії УНР — Київ, 25 січня 1919 року;
- "До чого можуть призвести більшовики?", від 16 лютого 1919 року видання Центрального Інформаційного Бюро при Директорії УНР;
- "Як провокують" — Інформаційне Бюро Армії УНР;
- "Як більшовики допомагають поміщикам" — Інформаційне бюро армії УНР — Друк. І.М. Кушнерева та Спілки у Києві;
- "Де наша слабкість і в чім наша сила?" — Інформаційне Бюро Армії УНР;
- "Яка різниця між Директорією та більшовиками";
- "Долой предателей!" — Киевское Военно-Окруж. Агит.-Просвет. Управление.

"На жаль, долю української боротьби в кінці 1919 року вирішили не політики, а військові" [11].

Часто аркушеві видання 1917—1919 років залишаються єдиним матеріалом для виявлення політичного портрету будь-якої групи. Саме з таких видань ми дізналися про існування багатьох формувань, громадських організацій, комітетів.

Національна боротьба з надзвичайною чіткістю відбилася у листівках тих днів. Заплутаність політичного становища, значна кількість та різноманітність партій, блоків, що претендували на владу, швидка зміна орієнтації та перегрупування сил — все це робить аркушеві видання, які ві-

дображали ту добу, незамінним матеріалом та часто єдиним свідченням про різні події, факти та явища визвольних змагань доби. Досліджуючи аркушеві видання, можна простежити, як робила свої перші кроки влада, що спиралася виключно на революційний інстинкт.

Аркушеві швидше проходить в гущину населення, яскравіше підкреслює злободенні питання.

Звернення "До жовнів⁶ Української Армії", від Дня 9 червня 1919 року" свідчить: "В нещастю, яке нас зустріло, відзиваємося до Тебе, Український Жовніре ... кожна війна програна що йно⁷ тоді, коли жовнір повірить, що він вже програв. Пам'ятай Український Жовніре, що се не кінець великої війни народів і кляс. Перших п'ять літ тревала війна держав, а тепер починаєсь війна кляс і народів" [4].

Чи не є це попередженням для людства ХХІ століття?

"В нинішній українській науці критичне переосмислення досвіду більшовизму обернулося сліпою апологетикою⁸ дожовтневої історії та однобічним вихвалянням опонентів більшовизму. Проблема стає актуальною сьогодні, коли засоби масової інформації трактують вибори 1994 року в Україні як реванш неობільшовизму" [14].

Аркушеві видання допомагають повніше розкрити ті процеси, що відбувалися в Україні, дати оцінку певним сторінкам життя правлячих партій. Цей матеріал — важливе джерело для дослідників-спеціалістів з найрізноманітніших галузей знань. Не буде перебільшенням сказати, що завдяки фондам Книжкової палати зроблено багато історичних і бібліографічних розвідок.

Слід нагадати, що "всяка наукова праця не може з цілком зрозумілих причин претендувати на вичерпливість, на завершеність спостережень та висновків і повинна бути "продовжена", а це означає, що на свою працю ми дивимось тільки, як на перший крок у вивченні складного періоду в історії українського народу" [18].

Тепер на відстані багатьох десятиріч від бурхливих подій не так легко без архівних розшуків встановити справжню картину подій.

Афіші, плакати, листівки, гасла іноді є матеріалом, який дає змогу висвітлити об'єктивно в повному обсязі політичні, національні чи культурні події свого часу. Тому такими важливими стають розроблення наукових напрямів, присвячених системам інформування і підготовки масиви даної інформації.

Ніщо не повинно шезнути. Все треба зберегти для історії, для поколінь. Необхідно використовувати пресу, радіо, телебачення для залучення широких кіл населення до пошуків рідкісних видань, реліквій.

Глибоке вивчення архівного матеріалу є не тільки відновленням історичної правди, а й потребою національного державотворення. Розбудовуючи сьогодні суверенну Українську державу, ми повинні використовувати досвід наших попередників, щоб не повторювати помилок минулого.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 [слів і словосполучень / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. : [б. в.] ; Ірпінь : Перун, 2003. — С. 22, 269, 275, 277.
2. Гриценко А. П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 р. — початок 1919 р.) : іст. зошити / Гриценко А. П. ; НАН України, Інститут історії України. — К. : [б. в.], 1993. — 100 с.
3. До всього Козацтва й Громадянства Землі Української : [листівка] від 12 Травня 1919 року / Сіра дивізія. — [Б. м. : б. в.], 1919⁹.
4. До жовнів Української Армії! : [листівка] від 9 черв. 1919 р. / Пресова квартира Начальної Команди Галицької Армії. — [Б. м. : б. в.], 1919.

⁶ Жовнір — іст. 1) солдат польської армії. 2) солдат.

⁷ Так в оригіналі.

⁸ Апологетика — захист, вихваляння якогось-небудь учення, суспільного ладу.

⁹ Тут і далі рік листівок вказано за номером державної реєстрації Державного архіву друку Книжкової палати України.

5. *До козаків та старшин військ Директорії!* : [листівка] / Н. Подвойський. — [К.] : Друк. Наркомвійськ, [1919].
6. *До народу українського* : [листівка] від 13-го трав. 1919 р. / Борис Мартос, Іван Лозанівський; [Народне Правительство Української Республіки]. — [Кам'янець-Подільський] : Електр. друк. С. Тухбіндер, 1919.
7. *До населення* : [листівка] / Українське Народне Республіканське Військо. — [Б. м.] : Електр. друк. Б. Вайнбаума, 1919 р.
8. *До повстанців від Штабу Головного Отамана* : [листівка] від серпня 1919 р. / Штаб Головного Отамана. — [Б. м.] : Вид. ГУ Преси та інформації УНР, 1919.
9. *До Українського Народу* : оповіщення : [листівка] / Інформаційне бюро Армії Укр. Нар. Республіки. — [Б. м. : б. в., 1919].
10. *Жиди і Українська Республіка* : (телеграма Головного Отамана) : [листівка] від лип. 1919 року / [С. Петлюра]. — [Б. м.] : Вид. Мін. Преси УНР, 1919.
11. *Збірник пам'яті Симона Петлюри* / ред. Л. В. Лазаренко. — Київ : Фенікс, 1992. — С. XIV, 7 — 8, 15 — 17, 51, 110.
12. *Історичні портрети* : Махно, Петлюра, Бандера / Респ. центр духов. культури. Підгот. Микола Романович Новиченко. — Київ : РБЕНТІ, 1991. — С. 15 — 17.
13. *К русской, еврейской и польской демократии на Украине* : [листовка] / Информ. бюро армии Укр. Нар. Республіки. — [Б. м. : б. в., 1919]. — Текст парал. : рус., укр., євр.
14. *Кондратюк В. О.* Українська революція : здобутки і втрати в державотворчих змаганнях (1917—1920 рр.) : навч. посіб. / Кондратюк В. О., Буравченкова С. Б. ; М-во освіти України. — К. : Стило, 1998. — С. 277.
15. *Косик В. М.* Симон Петлюра / пер. з фр. Я. Кравець ; Нац. т-во ім. Шевченка, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів : НТШ, 2000. — С. 40 — 43.
16. *Мироненко О. М.* Українське державотворення: невitreбуваний потенціал : словник-довідник / Мироненко О. М., Римаренко Ю. І., Усенко І. Б. — К. : Либідь, 1997. — С. 187, 289, 365.
17. *Петлюра С. В.* Невідомі листи з Парижа, як політичний заповіт борцям за самостійну Україну. / Симон Петлюра ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Центр. українознавства, Центр. держ. арх. громад. об-нь України. — К. : Укр. Вид. Спілка, 2001. — С. 15.
18. *Півторадні В. І.* Українська література перших років революції (1917—1923 рр.) / Півторадні В. І. — К. : Рад. шк., 1968. — С. 150.
19. *Подольан М.* Революція перемогла / Подольан М. — К. : Політвидав України, 1968. — С. 22.
20. *Постанова Ради Народніх Міністрів Укр. Нар. Республіки* : [листівка] від 18 серпня 1919 р. / Рада Народніх Міністрів Укр. Нар. Республіки. — [Б. м.] : Вид. М-ва Преси й Інформації, 1919.
21. *Ресент О. П.* Більшовизм і українська революція 1917—1920 рр.: спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів : іст. зошити / Ресент О. П. ; НАН України, Ін-т історії України. — К., 1994. — С. 3, 4, 13, 23.
22. *Рубльов О. С.* Українські визвольні змагання 1917 — 1921 рр. / Рубльов О. С., Ресент О. П. — К., Альтернативи, 1999. — С. 38, 39, 205, 310, 311.
23. *Селяни й робітники!* : [звернення Голови Директорії, Головного Отамана С. Петлюри до українського народу від 5 червня 1919 р.] / Голова Директорії, Головний Отаман Петлюра. — [Б. м.] : Вид. Мін-во Преси УНР, 1919. — Список Народнього Правительства. — Наказ Укр. Нар. Республіки Війська.
24. *Солдатенко В. Ф.* Українська революція / Солдатенко В. Ф. ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К. : Пошук.-вид. агентство "Книга Пам'яті України", Просвіта, 1999. — С. 15, 16.
25. *Українська народня армія не має помсти до всіх обдурених московськ[ими] комуністами* : (до людності місцевостей України, зайнятих більшовиками) : [листівка] від черв. 1919 / М-во Преси та Інформації Укр. Нар. Республіки. — [Б. м. : б. в.], 1919.
26. *Українська революція і державність.* / Т. А. Бевз, Д. В. Веденєєв, І. Л. Гошуляк, П. С. Коріненко. — К. : Парлам. вид-во, 1998. — С. 164.

*Анжела Шумілова,
завідувач
Державного архіву друку
Книжкової палати України*